

BABA Nİ'METULLAH NAHCİVANÎ ve
«EL-FEVATİHU'L-İLÂHİYYE VE'L-MEFATİHU'L-GAYBİYYE»
İSİMLİ TEFSİRİ

(920 / 1514)

Yrd. Doç. Dr. Abdülbaki TURAN (*)

Hayatı :

Ni'metullah ibn Mahmud en-Nahcivanî, «Şeyh 'Alvan» veya «'Alvanü'l-Akşehrî» diye şöhret bulmuştur. Büyük bir mutasavvıf olan bu zat, Azerbeycan'ın meşhur NAHCİVAN şehrinde doğmuştur. Gençliğinden itibaren iyi bir öğrenim görmüş, çağının ilim erbabından ilim ve irfan almış, bilâhare tasavvufa intisab etmiş ve inzivaya çekilmiştir.

Nahcivanî 904 (1498) tarihinde Tebriz'den çıkarak Anadolu'ya göç etmiş, 905 (1499) yılında Akşehir'e gelip, orada ikamet etmiş, fazilet yaymaya ve halkı irşad etmeye çalışmıştır (1).

Fıkhan Hanefi mezhebine tabi, zâhid ve muttaki bir şahsiyyet olan Nahcivanî, tarikat itibariyle de Nakşibendiyyedendir. Ârif billâh şeyh Baba Ni'metullah Nahcivanî, fakirliği zenginliğe tercih eden, şan ve şöhretten kaçan, Rabbanî ilimlerde mütebehhir olan ve İlâhî esrâr denizinde gark olan yüce bir insandır (2).

(*) Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

- (1) Hayru'd-Din ez-Zirikli, el-A'lâm, Kamusu Teracime lişşeri'r-Ricali ven'-Nisai ve'l-Musta 'rebin ve'l-Müsteşrikin, c. 9. s. 12, Beyrut, III. Baskı; Ömer Rıza Kâhhale, Mu'cemü'l-Müellifin Teracimu Musannifi'l-Kutubi'l-'Arabîyye, c. 13, s. 111, Daru Turasi'l-'Arabi, Beyrut; Prof. Dr. Süleyman Ateş, İşarî Tefsir Okulu, s. 225, A. Ü. Basımevi, Ankara, 1974; Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin, c. 2. s. 628, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1973.
- (2) İsmâ'il Bâşâ, Hediyetu'l-'Arifin, Esmâu'l-Müellifin ve Âsaru'l-Musannifin, c. 2. s. 497, İstanbul, 1951; GAL. S. 320; el-A'lâm, c. 9. s. 12; Kâtip Çelebi, Mustafa ibn 'Abdillah Hacı Halife, Keşfu'z-Zunun 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funun, c. 2, s. 1292, Maarif Matbaası, 1362/1943; el-Fevatihü'l-İlâhiyye, I. Yayınhananın önsözü, İstanbul, 1325/1907.

920 (1514) yılında Akşehir'de vefat eden bu büyük velinin kabri ziyaret olunmaktadır (3).

Nahcivanî'nin hangi tarihte doğduğuna, kimlerden ilim tahsil ettiğine ve kimleri yetiştirdiğine dair malumat kaynaklarda yoktur.

Özellikle tefsirini tetkik ettiğimizde, O'nun müteşerri' olduğunu, ilâhî füyuzâta nail bulunduğunu ve gerçekten ilâhî lütuflara mazhar olduğunu müşahede ederiz.

Nahcivanî büyük mutasavvıflara hayranlık beslemektedir. Meselâ Eba Yezid-i Bistâmî'yi, Sultanü'l-'Arifin ve Bürhanü'l-'Vasilin; İbnü'l-'Arabî'yi de Muvahhidlerin başı, tahkik ve yakıyn erbabının reisi, Vahdaniyyet denizinin çoşturucusu olarak tavsif etmektedir (4). Buna karşılık ilmiyle amel etmeyen fakihleri ve çağdaşı bidatçı şeyhleri şiddetle tenkid etmektedir. Meselâ :

«Halbuki âhiret yurdu, sakınanlara daha hayırlıdır, halâ mı aklınız ermiyor?» (5).

Âyetinin tefsirinde Nahcivanî aynen şöyle der : «Ey sapıklar, ey dünyanın kazuratına bulanmış zavallılar, âhiret hayatının daha hayırlı olduğuna halâ aklınız ermiyormu?. Bu gün zamanımızın bazı şahsiyyetlerinin, asrımızın bir kısım meşayihinin bu durumda olduklarını esfle müşahede etmekteyiz. Bunlar, Peygamberlerin varisleri olduklarını iddia ediyor, helâl haram demeden dünya malını topluyorlar. Keza bunlar, iyi bir hayat yaşamak, servet sahibi olmak için kendilerini birçok tehlikelere atmaktadırlar. Bunun için sultanların kapılarında durmakta, enva-i türlü hile ve yalanlara başvurmakta, mümkün olduğu kadar vergilerden pay almakta ve bundan hiçbirşeyi müstahak olanlara vermemektedirler. Bununla beraber, bu zavallılar, velilik, varislik, terk, itlak ve tefrid iddiasında bulunmaktadır. Bilcümle bunlar, şeytanın taraftarlarıdır. Şeytanın taraftarları ise, hüsranda olanların ta kendileridir. Allah taâlâ lütfu keremiyle bizi ve bütün kullarını şeytanî gailelerden ve İblis'in teşvik ve tağririnden korusun» (6).

Müfessirimiz, Tefsirinin müteaddit yerlerinde çağının bazı şeyhlerine

(3) Taşköprüzâde, eş-Şakaiku'n-Nu'maniyye fi 'Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye, s. 214, Daru'l-Kitabi'l-'Arabi, Beyrut, 1395/1975.

(4) Bkz. el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 1. s. 78. İstanbul 1325/1907.

(5) 'Araf, 169.

(6) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 1. s. 273 (Müellife ait Dip Not).

ve fakih geçinenlerine şiddetle hücum etmekte ve kendilerini eleştirmektedir. Bunların bidatçı olduklarını, zayıf müslümanların 'akidelerini bozduklarını, ulu'lemre karşı geldiklerini, üstelik kendilerini hak ve 'adalet ehli, marifet ve iman ashâbı yakiyn ve irfan erbâbı diye tavsif ettiklerini, dini ahkâmda hile yaptıklarını ve bu hileler mukabilinde rüşvet aldıklarını ve bu hilelerini de hile-i şer'iyye diye adlandırdıklarını, halbuki Dinî ahkâmın ancak ve ancak hileleri ortadan kaldırmak için vaz'edildiklerini ifade etmektedir (7).

Nahcivani son derece mütevazî bir insandır. Bahis konusu tefsirinde bu tevazuunu yer yer beyan etmektedir. Meselâ :

«Ey insan, keremi bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?» (8).

Âyetinin tefsirinde şöyle der : «Fudayl ibn İyaz (K.S.)a soruldu : «Kıyamet gününde Rabbin seni huzuruna alır da» Keremi bol Rabbine karşı seni aldatan nedir? diye soracak olursa ne cevap vereceksin? Fudayl : «Ya Rab, senin sarkan perdelerin» diye cevap vereceğim» dedi. Yahya ibn Mu'az (K.S.) ise şöyle dedi : «Allah taâlâ beni huzuruna alır da «Yahya, seni bana karşı aldatan nedir» diye sorarsa şöyle cevap vereceğim : Geçmişteki ve şu andaki ihsanın.» Ve ben fakir, hakir, dervişlerin hizmetkârı ve ayaklarının turabı, şayet Rabbim bana : «Keremi bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?» diye soracak olursa, şöyle cevap vereceğim : Ya Rab, beni tekeffül ve ihata edişin, kulağım, gözüm ve bütün gücüm ve duygularım oluşun, beni sana karşı aldattı» (9).

Görüldüğü vechiyle, Nahcivani, kendini dervişlerin hizmetkârı, ayaklarının tozu olarak görmekte ve gerçek tevazuu ibraz etmektedir.

Nahcivani İbnü'l-'Arabî'nin taraftarı olup, vahdet-i vücud görüşünü benimsemiştir. İbnü'l-'Arabî'den sonra tasavvufî tefsir yazarlar, onun eserlerini okumuşlar, hatta onları şerhetmişlerdir. Nahcivani'de İbnü'l-'Arabî'nin Fususu'l-Hikem adlı eserini şerh edenlerdendir. Nahcivani'ye göre Allah ta'alâ, kevn-ü fesad (oluş ve bozuluş), gayb ve şehadet, zahir ve batın âlemlerde, bütün kıt'alarda, yönlerde görünen ve her şeye sirayet eden tek varlıktır. Allah'tan başka herşey, Allah'ın bir görüntüsüdür. Tıpkı aynadaki suret gibi. Suretin sahibi Allah, görüntü ise, alemidir. Asık tevhid, Allah'tan başka bir varlık görmemek, O'ndan başkasına varoluşu izafe etmemektir. Nahcivani bu görüşleri bahsimize konu olan tefsirinin bir-

(7) a.g.e. c. 1. s. 67, 71, 72, 140; c. 2. s. 32.

(8) el-İnfitar, 6.

(9) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 2. s. 491.

çok yerinde açıklamakta ve ez cümle Öyle demektedir : İnsanlar, denize rücu eden dalgalar misali Allah'a dönüş yaparlar, Hakikatte knatta Allah'tan başka hiçbir Şey mevcut değildir. İnsanlar, hatta bütün varlıklar birer gölgedir, gölge sahibi ise Allah'tır. Mutlak varoluŐ Allaha mahsus-tur. Masıva ise, İlâhî tecelliyatın akislerinden ve mutlak varlığın evsafı-nın gölgelerinden başka birŐey değildir (10).

Nahcivanî her fırsatta İbnü'l-'Arabiye hayranlığını ve bağlılığını dile getirmekte, O'nun engin ve zengin kalbinin akımından, yolunu takip eden-lerin kalplerine marifet ve hakikat dalgalarının aktıklarını beyan etmek-tedir (11).

Müfessirimiz hlul ve ittihadı kesinlikle red eder. Bu hususu birkaç misâl ile izah edelim :

1 — «*Andolsun ki biz onu (İbrahim'i) dünyada beğenip, seęmiŐizdir. O, Şüphe yok ki hirette de muhakkak salihlerden (yüksek derece erba-bından)dır*» (12).

yetinin tefsirinde müfessirimiz aynen Öyle der : «*Yani vahdet-i za-tiyye olan vücud denizinin kaynağına ulaŐması ve tahakkuku için İbra-him'i seçtik. Ancak bu ulaŐma ve tahakkuk, ittihad ve hlul Şeklinde de-ęildir. Bilâkis bütün ölçüleri ve nisbetleri ortadan kaldıran zat tevhid yo-lu iledir*» (13).

2 — «*Allah İbrahim'i bir dost edinmiŐtir*» (14).

yetinin tefsirinde de müfessirimiz Öyle der : «*Allah taalâ mahab-betinin ve dostluğunun kmalinden dolayı sanki İbrahim'e nüfuz etmiştir. Oyle ki Kudsi Hadiste ifade edildiği gibi, Allah O'nun kulağı, gözü, eli ve ayağı olmuştur. Allah'ın Hz. İbrahim'e bu nüfuzu, mahabbeti tarzındadır, hlul ve ittihad Şeklinde değildir, kesinlikle ifade ediyorum ki, bu nüfuz, kesretten (okluktan) ve ikilikten uzak olan halis tevhid yolu iledir*» (15).

(10) İŞari Tefsir Okulu, s. 226; Bkz. El-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 1. s. 176, 214, 218, 225, 228, 229; c. 2. s. 30, 100, 538.

(11) Bkz. el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 1. s. 78.

(12) el-Bakara, 130.

(13) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 1. s. 53.

(14) en-Nisâ, 125.

(15) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 1. s. 170.

3 — «Biz ona şah damarından daha yakınız» (16).

Âyetinin tefsirinde de müfessirimiz şöyle der : «Biz, Lâhut 'alemi tarafından diriltilen ruhumuz itibariyle Nasuttan ziyade O'na yakınız. Ancak bu yakınlık, mesafe, terkîp, ittihad, hülul ve imtizâc şeklinde olmayıp, bilâkis in'ikâs ve görüntü şeklindedir» (17).

4 — «Bundan daha az, daha çok vaki olmaya dursun, ille o, bunların yanındadır» (18).

Âyetinin tefsirinde de müfessirimiz aynen şöyle der : «Bilâkis O, za-tiyle ve vahdetinin muktezasınca 'alimdir. Ancak onların karaltılarında zühur eder. O, zatî ve zamanî beraberlik şeklinde ve ittihad ile hülul tarzında onlarla beraber değildir. Bilâkis gölgenin gölge sahibiyle beraberliği, dalgaların su ile olan beraberliği ve aynalardaki suretlerin suret sahibiyile olan beraberliği şeklinde beraberdir. Allah'ın beraberliği mekânla da mukayyed değildir» (19).

Verdiğimiz bu misallerde de görüldüğü gibi, Nahcivânî, hülul ve ittihadı kesinlikle red etmekte ve masivayı mutlak varlığa nisbetle bir gölge, aynadaki bir suret olarak telâkki etmektedir.

E S E R L E R İ :

1 — Şeyh Necmü'd-Din Mahmud et-Tebrizî, eş-Şebusterî'nin «GÜL-ŞEN-İ RÂZ» isimli eserinin şerhi. Bu eser Farsça olup, Tasavvufa dair ve güzel bir şerhtir (20).

2 — İbnü'l-'Arabî'nin «FUSUSÜ'L-HİKEM» isimli eserinin şerhi (21).

3 — Beyzavî'nin «ENVARÜ'T-TENZİL VE ESRARÜ'T-TEVÎL» isimli tefsirinin Haşiyesi (22).

4 — Hidayetü'l-İhvan : Bu eser, tasavvufa dair bir Risaledir (23).

(16) Kaf, 16.

(17) el-Fevatihu'l-Îlâhiyye, c. 2. s. 347.

(18) el-Mücadele, 7.

(19) el-Fevatihu'l-Îlâhiyye, c. 2, s. 395.

(20) Keşfu'z-Zunun, c. 2. s. 1505; el-'Alâm, c. 9. s. 12.

(21) Keşfu'z-Zunun, c. 2. s. 1263.

(22) Büyük Tefsir Tarihi, c. 2. s. 629.

(23) a.g.e. c. 2. s. 629; Keşfu'z-Zunun, c. 2. s. 2028, el-'Alâm, c. 9. s. 12

5 — Risaletü'l-Vücut (24).

6 — El-Fevatihü'l-İlâhiyye ve'l-Mefatihü'l-Gaybiyye el-Mudihetu li'l-Kelimi'l-Kur'aniyye ve'l-Hikemi'l-Furkaniyye (25).

Ni'metullah Nahcivanî'nin bu eseri tefsire dairdir ve esas konumuzu teşkil eden de bu eserdir. Bu itibarla bu tefsir üzerinde duracak ve müfessirimizin takip ettiği metodu açıklamaya çalışacağız: Nahcivanî mezkûr tefsirinin mukaddimesinde evvelce yazılmış olan tefsirlere müracaat etmeksizin bu tefsiri yazdığını ifade etmektedir. O, tefsirine bir mukaddime ile başlar. Onyediyedi sayfadan ibaret olan bu mukaddimesinde vahdet-i vücud açısından mutlak varlığı, marifet ve hakikatları, mükâşefe ve müşahedeleri, emir ve nehiyeleri, vahiy ve ilhamı, nübüvvet ve velâyeti açıklar ve benzer konular hakkında derli toplu malumat verir. Keza o, her sureye bir fatiha ile başlar ki bu fatiha (giriş) o sureye uygun düşmektedir. Her sureyi bir hatime (bitiş) ile bitirir ki bu hatime ilgili olduğu sureden alınması gereken ibretleri tezammun eder. Her surenin fatihası ve hatimesi ötekilerden farklıdır. Bu özelliğiyle bu tefsir bu konuda gerçekten ORJİNALDIR. Her surenin başındaki Besmeleyi muhtelif şekillerde manalandırır. Bu husus, Kuşeyrî (v. 465/1072)'nin «LETÂİFÜ'L-İŞARAT» isimli tefsirinde de müşahede edilmektedir. Nahcivanî sec'e çok önem vermiştir. Tefsiri baştan başa seci'lidir. Ayrıca bu tefsirde bazı dipnotlar vardır. 1. cildin 132. sahifesinin dipnotunun Neysaburî tefsirinden, aynı cildin 435. sahifesinin dipnotunun ise Şeyhzâde (Beyzavi Haşiyesi)'den nakledildiği yazılıdır. Diğer dipnotların ekserisinin sonunda Minhu=müel-life ait kaydı mevcuttur.

Nahcivanî, Tefsirinin mukaddimesinde aynen şöyle der: «*Kardeşlerim, bu durumdan dolayı (tefsir yazdığım için) beni kınamayın. Yöneldiğim bu işten ötürü beni ayıplamayın. Zira ilminde gizli kalanı izhar etmek, gaybında saklı olanı ibraz etmek, Allah taâlânın sünnetindedir. Allah, dilediğini yapar ve ne dilerse onu hükmeder.*

Kardeşlerden istenilen ve dostlardan beklenen husus, bu tefsirime tefekkür ve tasavvur gözüyle değil de sadece ibret gözüyle; delil ve bürhan gözüyle değil de yalnız zevk ve vicdan (iç duygu) gözüyle; tahmin ve zanla değil de sadece keşf ve 'ıyan gözüyle bakmalarıdır» (26).

(24) Mehmet Tahir efendi, Osmanlı Müellifleri, c. 1. s. 58.

(25) Keşfu'z-Zunun, c. 2. s. 1292; el-A'lâm, c. 9. s. 12.

(26) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 1. s. 2.

«Allaha yemin ederim ki bu fakir ve hakir, delillerin ve tariflerin eteklerine yapışan, birtakım kayıtlarla mukayyed olan kimselerden ve varid ile mevrud'dan sözedip, yağmur yüklü olmayan bulutlar gibi boşu boşuna gürleyen ve vacid ile mevcuda dair anlamsız bir tarzda sözedememesiyle mutasavvıflardan değildir. Bilâkis o, bütün şöhretlerden ve 'adetlerden sıyrılan, her zaman ve her halükârda kendilerine tecelli eden Hakkı muntazır bulunan dervişlerin hizmetkârlarındandır» (27).

Nahcivanî tefsirinin ismi konusunda da şöyle der : «Bu tefsirde zühur eden malumat, Allah taalanın mahz-ı kereminden bağışladığı futuhat (28) cümlesinden olduğu için bu tefsir Allah tarafından «el-Fevatihü'l-Îlâhiyye ve'l-Mefatihü'l-Gaybiyye» diye isimlendirildi» (29).

Nahcivanî'den önce yazılan tasavvufî tefsirler, her âyeti almazlar, bazı ayetleri atarlar. Aldıklarının da tamamını değil, bazı kelimelerini tefsir ederler, genel mana üzerinde dururlardı. Nahcivanî ise her âyeti kelime kelime tefsir etmiş, tefsir etmediği âyet bırakmamıştır (30). Âyetler mücmel fakat pek mükemmel bir irtibat ve insicam dairesinde zahirî ve batınî manalarına göre tevcih edilmiştir (31).

Müfessirimiz bu tefsirine öyle hakikatler ve incelikler derc etmiştir ki, birçokları bunları idrâk etmekten âciz kalmaktadır (32). İbareler ve tabirler fesahat ve belâğetin mümtaz örneklerini yansıtmaktadırlar.

Ni'metullah, Nâs suresini tefsir ettikten sonra tefsiri hakkında şöyle der : «Allahın tevfiği ve lütfu ile bu tefsir tamamlanınca, Allahın fazlı ve sonsuz rahmeti sayesinde Lâhut denizinden çıkarılan, Rahamut hazretinden bağışlanan, nefis incilerle dolup taşan bir hazine meydana geldi. Bu tefsir, yakıyn ve tevhid özünün lâtifeleriyle doludur. Tahmin ve taklid te-reddüdünün rezaletinden de mahfuzdur. Vahidiyyet mertebesinin ve tecrid derecelerinin esrârını havi, Ehadiyyet hazretinin ve Tefrid (33) maka-

(27) el-Fevatihü'l-Îlâhiyye, c. 1. s. 2.

(28) Futuh : Allah tarafından kula açılan her şeydir. Mutlak Feth ise, Vahdet ve istiğraf kapısının açılmasıdır (Bkz. Seyyid Mahmud Ebu'l-Fayz el-Mennufi, Cemheretü'l-Evliya, c. 1. s. 306, Kahire, 1387/1967.

(29) el-Fevatihü'l-Îlâhiyye, c. 1. s. 3.

(30) İşari Tefsir Okulu, s. 225.

(31) Büyük Tefsir Tarihi, c. 2. s. 628.

(32) Şakaik, s. 214.

(33) Tefrid : Kâinatta bulunan her şeyden sıyrılmak Hak ile tek kalmaktır. Sırf Hak ile tek kalmaktan başka bir amaçla dünyadan sıyrılan kimse, Tecrid makamından düşer, tefrid makamına da ulaşamaz. Tefrid, Hak'ın seni kendisiyle tek bırakması, kendisinden başka her şeyden ilgini kesmesidir. (Bakz. Prof. Dr. S. Ateş, İslâm Tasavvufu, s. 86, Ankara, 1972).

mının inceliklerini muhtevidir. Bu, kulların en hakiri olan ben fakir ve hakire, Allahın müyesser kıldığı miktardır. Ezeli 'inayete mazhar olmayan, ebedi ve sermedi velyete ulaşmayan bir kimsenin, Allah taaldan ve O'nun mukaddes kelmından sözetmesi çok zor bir meseledir. Fakat mecbur olan mazurdur. Hasıl olan mukadderdir. Ve mukadder olan da makdurdur» (34).

el-Fevatihü'l-Îlâhiyye'de geçen Fatihalar (Girişler), «Gizli değildir ki...» deyimiyle başlar. Hatimeler (Bitişler) ise, «Sana gerek...» sözüyle başlar. yetler genel olarak muhtasar 'ibarelerle tefsir edilirken, fatihalar ve hatimeler yer yer kısa ve zaman zaman uzun 'ibarelerle yapılmaktadır. Bu fatihalar ve hatimeler hakkında umum bir fikir edinmek üzere Er-Rahman suresinin Fatihasını ve Hatimesini arz edelim :

Rahmen Suresinin Fatihası (girişi) :

«nsanın marifet, iman ve Kur'anı öğrenmek fitratı üzere yaratılışının hikmeti, onun Hakka halife oluşunun sübutuna delil ve beyandan ve bütün varlıklar içinde insanın, şan ve şerefinin yüceliğini ve derecesinin yüksek oluşunu anlamasından başka hiç bir şey için değildir. Bu husus, Rahman arşının genişliğinde musavver olan insan kalbinin genişliğini gerçekten anlıyan ve bilen kimselere gizli değildir» (35).

Rahman Suresinin Hatimesi (bitişi) :

«Ey Hakkın 'azamet ve cellini gerçek manada bilen, vuslat ve cemlin zllna susamış olan 'arif kişi, umumi ahvalinde özellikle Allah taald hakkında yalana ve inkra ynelmemen gerekir. Her yönde ve her yerde cereyan eden hadiseleri, her türlü nimeti, fazileti, 'azabı ve sıkıntıyı vermeye son derece muktedir olan, 'azim, Melik, Cebbr, 'Aziz ve Gaffar olan Allahtan başka birine ait gstermemen gerekir. Keza umum ahvalinde Allahın nimetlerine karşı şükür etmeye, ltuf ve kereminin hukukunu vermeye devam etmen gerekir. Allahtan gafil olmaktan ve masiv ile iştiğaldan zinhr sakın. Bütün zamanlarında ve her hal krda korku ile mid arasında mekik dokuyarak ilhi kudretin huzurunda bulun. Ve hiç bir zaman Allahın rahmetinden ümidini kesme. Zira hakikat şudur ki, kâfirler grhundan başkası Allahın rahmetinden ümidini kesmez. Allahım, bizleri, kısıkvrak yakalayışından korkan zümreden eyle» (36).

Nahcivanî bazı âyetlerin hatta bazı surelerin tefsirinde sadece zahi-

(34) el-Fevatihü'l-Îlâhiyye ve'l-Mefatihü'l-Gaybiyye, c. 2, s. 540 (zetle alındı).

(35) el-Fevatihü'l-Îlâhiyye, c. 2. s. 373.

(36) a.g.e. c. 2. s. 379.

rî tefsirle yetinmekte ve işari tefsire girişmemektedir. Meselâ : Fil, Kureyş ve Mâ'ûn surelerinin tefsiri sadece zahire göre yapılmış ve işarî tefsire yer verilmemiştir (37).

Müfessirimiz, Kur'anı tefsir etmek isteyenler hakkında da aynen şöyle der : «Yakiyn ve 'irfan mücevherlerini Kur'an Okyanusunun derinliklerinden çıkarmak isteyenler, herşeyden evvel, sahih azim erbâbı tarafından Kur'an kelimelerinin zahirlerinden istinbât edilen ahkâm-ı şer'iyye'ye sarılmaları lazımdır. Bu sayede Kur'anı tefsir eden kişi, yakaza ashabının ahvali ile mühezzeb olur» (38).

a) Sebeb-i Nuzûle Ait Örnekler :

Nahcivanî, bahsimize konu tefsirinde yer yer âyetlerin nüzul sebeplerini açıklar. Tesbit ettiğimiz misâllerden birkaçını sunalım :

Misal : 1 — «Kitaplılardan öyle kimse vardır ki, kendisine bir kantar (altın) emânet etsen onu sana eksiksiz öder. Öyle kimse de vardır ki, ona emâneten tek bir altın versen onu, -sen üzerinde ayak direyip durmadıkça- sana ödemez» (39).

Müfessirimiz bu âyet-i kerimeyi tefsir ederken sebeb-i nüzulünü şu şekilde açıklar : «Bu âyet 'Abdullah ibn Selâm ile Fenhas ibn 'Âzura hakkında nâzil olmuştur, şöyleki : Bir Kureyşli 'Abdullah ibn Selâm'a binikiyüz okya altını eksiksiz emânet bıraktı. 'Abdullah borcunu eksiksiz olarak ödedi. Fenhas ibn 'Âzura'ya da başka bir kureyşli bir dinar emânet bırakmıştı. Fenhas borcunu ödemedi ve inkâr etti» (40).

Misal : 2 — «Ey iman edenler, eğer kendilerine kitap verilenlerin içinden herhangi bir zümreye boyun eğecek olursanız, sizi imanınızdan sonra döndürüp kâfirler yaparlar» (41).

Âyetinin tefsirinde de müfessirimiz şöyle der : «Bu âyet Evs ve Hazrecilerden bir zümre hakkında nâzil olmuştur» (42).

b) Neshe Âit Örnekler :

Nahcivanî, nesh meselesi üzerinde ender olarak durmaktadır. Tes-

(37) Bkz. a.g.e. c. 2. s. 530-533.

(38) a.g.e. c. 1. s. 181 (en-Nisâ suresinin Hatimesi. Özetle alındı).

(39) Âli İmran, 75.

(40) el-Fevatihü'l-Îlâhiyye ve'l-Mefatihü'l-Gaybiyye, c. 1. s. 114.

(41) Âli İmran, 100.

(42) el-Fevatihü'l-Îlâhiyye, c. 1. s. 120.

bit ettiğimiz örneği sunalım :

«(İhtiyarlıktan, ya da şifa ümidi kalmamış hastalıktan ötürü) *oruca güç dayananların fidye vermesi : bir yoksulu doyurması lazımdır*» (43).

Âyetinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der : «*Yani Ramazanda tutmadığı her gün için bir yoksulun karnını doyuracak, kaza etmiyecek ve ke-fâret lazım gelmiyecektir. Bu husus başlangıçta vardı. Fakat bilâhare bu âyet gelecek olan âyetle neshedildi*» (44).

c) *İsrailiyata Âit Örnekler :*

Nahcivanî, tefsirinde İsrailiyattan ibaret olan haberler üzerinde pek durmaz. Tesbit ettiğimiz bir misali zikrederim :

1 — Bir zaman Musa, genç (bir adamı)na şöyle demişti : «*Ben iki de-nizin birleştiği yere varıncaya kadar durmayıp gideceğim, yahut (maksadım-a erişinceye dek) uzun zamanlar geçireceğim*» (45).

Âyetinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der : «*Âyette geçen genç Yu-ş'a' ibn Nun'dur. O, Hz. Musa'nın hizmetçisi idi. İki denizden maksad ise, Fars ve Rum denizleridir*» (46).

Kur'an-ı Kerim, Hz. Musa'nın arkadaşının kim olduğunu zikretmemiş, başka bir ifade ile zikirde fayda mülâhaza etmemiştir. Bilhassa rivayet tefsirlerinde bu konuda muhtelif birçok rivayet mevcuttur (47). Keza Kur'an-ı Kerimde iki denizin hangi denizler olduklarına ve birleştikleri yerin neresi olduğuna dair herhangi bir açıklama yoktur. Bu bakımdan kanaatımızca en doğru yol, Fahrü'd-Din Razî'nin ifade ettiği gibi (48), âyette bir açıklama olmadığına göre ve iki denizin birleştikleri yerin neresi olduğuna dair sahih bir hadis mevcut bulunmadığına binaen, bu hususta sükut et-mektir.

(43) el-Bakara, 184.

(44) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 1. s. 65.

(45) Kehf, 60.

(46) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 2. s.

(47) Bkz. 'Alâu'd-Din Ebu'l-Hasan 'Ali ibn Muhammed ibn İbrahim el-Bağdâdî, Lübbâtü't-Te'vil fi Ma'ni't-Tenzil, c. 3. s. 236, 237, Kurtubî, el-Cami'u li Ahkâmi'l-Kur'an, c. 9. s. 9, Daru'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kahire, 1387/1967; İbni Cerir et-Taberî, Cami'ul-Beyân 'an Te'vili âyi'l-Kur'an, c. 17. s. 271, Mısır, 1373/1954 (II. Baskı); Süyutî, ed-Durru'l-Mensur fi't-Tefsiri bil-Me'sur, c. 4. s. 228, Mısır, 1306; İbni Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-'Azim, c. 4. s. 402.

(48) Fahru'd-Din Razî, Mefatihü'l-Gayb, c. 21. s. 145, Mısır, 1357/1938.

d) *Fıkha Âit Örnekler :*

Nahcivanî, ahkâm âyetlerini zahire göre tefsir etmekte ve fikhî hükümleri muhtasar olarak vermektedir :

Misâl : 1 — «Zinâ eden kadınla zinâ eden erkekten her birine yüzer değnek vurun» (49).

Yukarıdaki âyetin tefsirinde Nahcivanî şöyle der : «Ahkâm 'ilminde tafsil edildiği vechiyle, ikisi muhsin (evli) değilirse aralarında zinânın sübutu halinde celde (değnek) hükmü tatbik olunur. Zira zinâ edenler muhsin (evli) iseler, icma ile recm edilirler. Muhsin : Müslüman, hür, akil, baliğ olan ve kendisinden sahih bir nikâh ile cinsî münasebet vukubulan kişidir. İmam Şafiiye göre yüz değnek vurulduğu gibi, bir yıl da sürgüne tabi tutulur. Zira böyle bir hadd daha ihtiyatlı ve zinadan kaçınmak hususunda daha müessirdir. Ve çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır : «Bekârla bekâr (zina ederse) yüz dayakla bir sene sürgün vardır» (50).

Misâl : 2 — «İcinizden «ZİHÂR» yapagelenlerin karıları anaları değildir» (51).

Âyetinin tefsirinde müfessirimiz şöyle der : «Fukahâ istilâhında zihâr : Husumet ânında kocanın zevcesine : «Sen bana anamın sırtı gibisin» demesidir. Yani koca, zevcesini, kendisine haram olan annesine benzetmekte ve böylece zevcesi ona haram olmaktadır. Cahiliyye devrinde hüküm böyleydi. Zira haram oluş, mücerred benzetmekle zevceye sirayet ediyor ve zevce anne durumuna geliyordu. İşte Allah taâlâ bu âyet-i celile ile bu batıl sözü reddetmiştir» (52).

Misâl : 3 — «Hamile kadınların iddetleri ise, yüklerini vaz'etmeleri (le biter) (doğurmalarıyla)» (53).

Âyetinin tefsirinde Nahcivanî şöyle der : «Bu hüküm boşanan ve kocası ölen kadınlara da şamildir. Şarî, yüklü olan kadınlara kur'lardan ve aylardan muayyen bir had tayin etmemiştir. Zira müddetten ve 'iddetten ve bunların iltizamından asıl gâye, suyun muhafazası ve rahmin istibrâ-

(49) en-Nur, 2.

(50) el-Fevatihu'l-Îlâhiyye, c. 2. s. 3; mezkûr Hadisi Müslim rivayet eder.

(51) el-Mücadele, 2.

(52) el-Fevatihu'l-Îlâhiyye, c. 2. s. 393-394.

(53) et-Talak, 4.

sıdır, ki nesebin karışıklığına müncer olmasın. Oysa doğumla maksud olan, tam ve güzel bir tarzda hasil olmaktadır. İşte bunun için Şari', yük-lü olan kadınlara, yüklerini vaz'etmekten (doğurmaktan) başka herhangi bir hadd tayin etmemiştir» (54).

e) *Aslı Arapça Olmayan Kelimeleri Açıklamasına Âit Örnekler :*

Nahcivânî, bazen aslı arapça olmayan kelimeleri açıklar. Buna dair bir iki misâl verelim :

Misâl : 1 — «*Melekler : Ey Meryem Allah, kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor : Adı İ'sâ, (lakabı) Mesih, (sıfatı) Meryem oğludur*» (55).

Müfessirimiz bu âyeti tefsir ederken Mesih ve 'İsâ kelimeleri üzerinde durmakta ve şöyle demektedir : «*Mesih kelimesi Süryanice olup, mübarek demektir. Zira Allah taâlâ Hz. 'İsâ'yı mübarek kılmış, onun sebebiyle bütün mahlukata bol hayır ihsan etmiştir. 'İsâ kelimesi ise, Arapça olmayan ('İbrânice olan) özel isimlerdendir*» (56). Mesih kelimesinin 'İbranicen olan meşih veya mesiye kelimesinden geldiği görüşü daha doğru görünmektedir. Bu kelimenin Arapça olduğunu söyleyenler de vardır (57). 'İsâ kelimesi ise «*İYŞU*» kelimesinin mu'arrabıdır (58).

Misâl : 2 — «*ki bunlar onlara pişkin tuğladan (yapılmış taş(lar) atıyor(lar)dı*» (59).

Âyetinin tefsirinde müfessirimiz aynen şöyle der : «*Siccil kelimesi, (Farsça olan) «Seng ve «Kil» kelimelerinin mu'arrabıdır*» (60).

f) *Nahive Âit Örnekler :*

Nahcivânî, bahsimize konu olan tefsirinde zaman zaman nahiv ka'ideleri üzerinde durmaktadır. Buna da birkaç örnek verelim :

Misâl : 1 — «*Onlardan (hayvanlardan) karnı üstünde sürünen var*» (61).

Bu âyetin tefsirinde müfessirimiz şöyle der : «*Zamirin «HÜM» şek-*

(54) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 2. s. 423.

(55) Âl-i 'İmran, 45.

(56) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 1. s. 108-109.

(57) Envarü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil, c. 1. s. 67, Mısır, 1575/1955. Kur'an-ı Kerimin Yüce Meali ve Çağdaş Tefsiri, c. 1. s. 375.

(58) Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, c. 2. s. 1100, İstanbul.

(59) el-Fil, 4.

(60) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 2. s. 531.

(61) en-Nur, 45.

linde müzekker olarak getirilişi ve akıl sahiplerine mahsus olan cemi' ile cemi yapılması, tağlib metoduna binaendir» (62).

Misâl : 2 — «Ve şüphe yok ki çekinenlere elbette dönülüp varılacak pek güzel bir yer var; ebedî 'ADN cennetleri ki onlara açıktır kapıları» (63).

Âyetinin tefsirinde Nahcivani şöyle der: «Âyette geçen (CENNÂT) kelimesi «HÛSNÛ MEAB'İN» atfı beyanıdır» (64).

Misâl : 3 — «Ve biz ona şah damarından daha yakınız» (65).

Âyetinin tefsirinde de müfessirimiz aynen şöyle der: «Âyette geçen «HABL» kelimesinin «VERİD» kelimesine izafesi, izafe-i beyâniyyedir» (66)

Misâl : 4 — «Kahrolsun yerde hendekler kazıp ateşler yakanlar. Öylesine ateş ki odunları var» (67).

Nahcivani bu âyetin tefsirinde de şöyle der: «Âyette geçen «NÂR» kelimesi, bedelü'l-iştîmâl olarak «EL-UHDUD» kelimesinden bedeldir» (68).

g) Belâgate Âit Örnekler :

Dirayet tefsirinde, müfessirin bilmek zorunda olduğu ilimlerden biri de Belâgat ilmidir.

Akıcı bir üslupla tefsirini yazan Nahcivani, âyetlerin tefsirinde belâgat yönüne eğilmeyi ihmal etmemiştir. Belâgatla ilgili olarak birkaç örnek sunalım :

Misâl : 1 — «Kâfirler ise «Allah bu misâl ile ne murad etmiştir» derler» (69).

(62) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 2. s. 14.

(63) Sâd, 49-50.

(64) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 2. s. 235.

(65) Kaf, 16.

(66) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 2. s. 347.

(67) el-Burûc, 4-5.

(68) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 2. s. 498.

(69) el-Bakara, 26.

Âyetinin tefsirinde Nahcivanî şöyle der : «Burada en manalı ve çok te'kidli bir şekilde TA'RİZ vardır» (70).

Misâl : 2 — «Sana yeni doğan ayları sorarlar. De ki : O, insanların faydası için, bir de Hac için vakit ölçüleridir» (71).

Ni'metullah, bu âyeti tefsir ederken aynen şöyle der : «Ey hak ve hakikatın tecellisi için halkı Hak ile davet eden elçi, davetçi, Sana yeni doğan ayları sorarlar. Yani kemâl ve noksanlık bakımından ayların kemiyyetini sorarlar. Kendilerine mahz-ı hikmetten naşi olan ve üslubu Hakime uygun düşen şu cevabı ver :Durumunuz ve idrâkinizin muktezası olarak aylarda mevcut olan hikmetleri ve faydaları sormanız yerinde olur. Ayların büyüyüp küçülmesini sormak ise, durumunuzun ve idrâkinizin gereği değildir» (72).

Misâl : 3 — «Onlar iman edenlere kavuştukları zaman «İnandık» derler» (73).

Nahcivanî bu âyetin tefsirinde de şöyle der : «(Biz iman ettik) cümlesi, mazi fiil cümlesi tarzında mübalağasız ve te'kidsiz gelmiştir. Zira onlar (münafıklar), müminlerin sefih ve sefil olduklarına hüküm ve cezm etmişlerdi. Sefih olanların, herhangi bir hükmü tekidsiz olarak kabul edeceğine inanmışlardı. Ve zira sefih olanlar mütekellimin (hükmü bildirenin) inkârını anlıyamaz ve bilemezdi. Böylece münafıklar, bahis konusu hükmü inkâr eden müminleri sefih kabul ettikleri için onları zihinleri boş (ha berden habersiz) olanların yerine koymuşlardır» (74).

Misâl : 4 — «Yüzünü ekşitip çevirdi, kendisine o a'ma geldi diye (onun halini) sana hangi şey bildirdi? Belki o, (senden öğrenecekleriyle) temizlenecekti» (75).

Âyetinin tefsirinde Nahcivanî şöyle der : «Allah taalâ sevgilisine hitap ederken gaib siğasını ('Abese)yi kullanmıştır ki bu suretle Hz. Peygamber (s.a.v.)in bu durumuna rıza göstermemiş olduğunu açıklamış, ilâhî gayret ve hamiiyeti tam manasiyle izhar etmiştir. Daha sonra korkut-

(70) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 1. s. 22.

(71) el-Bakara, 189.

(72) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 1. s. 67.

(73) el-Bakara, 14.

(74) el-Fevatihü'l-İlâhiyye, c. 1. s. 22.

(75) 'Âbese, 1-3.

mak yolu ile kemali te'dib için gaib sığasından hitaba iltifat (dönüş) etmiş ve «Sana hangi şey bildirdi?» demiştir» (76).

h) Huruf-ı Mukatta'a Hakkındaki Görüşleri :

Nahcivanî Huruf-ı mukatta'ayı te'vil ederken «Ey kâmil insan, ey ekmel insan» gibi nidâlarla başlamakta ve hepsinde Hz. Peygamber (s.a.v.) muhatap kabul edilmektedir (77). Bu konuda mutasavvıfların değişik ve acaib te'villeri vardır. Onların huruf-ı mukatta'a hakkındaki bu görüşleri tamamıyla 'indî te'villerdir. Esasen huruf-ı mukatta'a, Allah ile Rasûlü arasında cereyan eden bir takım şifrelerdir. Şimdi Nahcivanî'nin Huruf-ı Mukatta'a ile ilgili bir te'vilini sunalım :

1 — «Elif, Lâm, Râ» (78).

Müfessirimiz yukarıdaki huruf-ı mukatta'a hakkında şöyle der : «Ey Uluhiyyet nurlarının sancağını yükseltmeye ve Rububiyet esrârının remizlerini yüceltmeye en çok lâyük olan ekmel insan...» (79).

N E T İ C E :

Baba Ni'metullah Nahcivanî gerçekten büyük bir mutasavvıf ve müfessirdir. Yazdığı eserler de ya Tasavvufa veya da Tefsire dairdir. O, müteşerri' ve son derece mütevazi bir şahsiyettir.

Nahcivanî'nin bahsimize konu olan «el-Fevatihu'l-Îlâhiyye ve'l-Mefatihü'l-Gaybiyye» isimli tefsiri, işarî tefsirin en güzel örneklerinden birini teşkil etmekte ve sinesinde birçok özellikler toplamaktadır. Bu tefsirin orijinal yönleri özellikle calib-i dikkattir ki bunları şöylece özetleyebiliriz :

- 1 — Müfessirimiz hiçbir tefsire müracaat etmeden bu tefsiri yazmıştır.
- 2 — Kuşeyrî'den sonra ilk kez her surenin başındaki Besmeleye muhtelif ve o sureye uygun manalar vermektedir.
- 3 — Her sureye, o surenin ruhuna ve muhtevasına uygun olarak bir girişle başlar ve her sureyi yine o sureye uygun olarak bir bitiş ile bitirir.
- 4 — Bu tefsir, baştan başa seci'lidir ve son derece akıcı bir üslupla yazılmıştır, âyetlerle tefsirleri arasındaki insicam, hertürlü takdire şayandır.

(76) el-Fevatihü'l-Îlâhiyye, c. 2. s. 484-485.

(77) Bkz. a.g.e., c. 1., s. 19, 97, 242, 367, 389, 399.

(78) Hud, 1.

(79) el-Fevatihü'l-Îlâhiyye, c. 1. s. 346.

5 — Ve bu tefsir, makbul Sufi tefsirlerinin muhtasar, muteber ve hat-ta şaheser bir nümunesini teşkil etmektedir.

«Ben, zat denizinde gark olan, cemalllahı mtala etmek suretiyle hayretler içinde kalan ve O'nda mutlak manada fani olan Bdel'nin hiz-metkr ve ayaklarının tozuym» demekten kendini alamayan bu büyük veliyi, bu yüce müfessiri ve mutasavvıfı rahmetle anıyor ve Allah'ın, ken-disine 'ulv makamlar ihsan etmesini diliyoruz.